

GYULAFFI LESTÁR SZÜLETETT..., DE MIKOR IS?*

AVAGY AZ INFORMÁCIÓKÖZZVETÍTÉS BUKTATÓI

BIBOR MÁTÉ JÁNOS

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

Gyulaffi Lestár (†1606. június 10. után) az Erdélyi Fejedelemség nagyobb kancelláriájának titkára volt, jelen tanulmány születési dátumát vizsgálja. Az időpont látszólag pontosan ismert, hiszen Gyulaffi kortársa és személyes ismerőse, Szamosközy István (†1612. március 12.) történetíró egyik, az Egyetemi Könyvtárban őrzött autográf kézírata megőrizte számunkra. Az általa följegyzett 1557-es évszámról azonban kiderült, hogy – mai időszámítás szerint – az 1556-os esztendőre vonatkozik. Ezt a Szamosközy által említett egyéb események (Nádasdy Ferenc születése, Babócsa elvesztése, majd visszafoglalása) teszik egyértelművé. Szintén neki köszönhetően tudható, hogy Gyulaffi Szt. Euszták napján született. Ezt az ünnepet Szamosközy szeptember 20-ára teszi, és okkal, hiszen jegyzetének készítésekor, a XVI–XVII. század fordulóján már akkor ünnepelték. A tridenti zsinatig azonban (még Gyulaffi születésének idején is) november 2. volt a napja. Így tehát Gyulaffi Lestár születési dátuma 1557. szeptember 20. helyett minden bizonnyal 1556. november 2.

Gyulaffi Lestár (†1606. június 10. után) az Erdélyi Fejedelemség nagyobb kancelláriájának titkára volt, ma történeti följegyzések szerzőjeként ismert. Gyermekkorát a Dunántúlon töltötte, apja halála után nagybátyja, a híres végvári vitéz, Gyulaffi László gondoskodott róla. Az ő segítségével került Bécsbe, az alsó-ausztriai tartományi iskolába, majd az erdélyi fejedelmi udvarba. Gyulaffi Lestár olyan művelt, felkészült diplomata volt, akire kényes ügyeket is rá lehetett bízni, okleveleket, leveleket, beszédeket fogalmazott, országos ügyeket intézett, és külföldön is képviselte az országot. Politikai döntéseket azonban nem hozott, az éppen regnáló fejedelem és a mindenkori tanácsurak határozatainak végrehajtása volt a feladata. Államszolga volt tehát (mai fogalmak szerint főtisztviselő), igaz, a legrangosabbak egyike. Jegyzetei Szamosközy István (†1612. március 12.) történetíró kézíratai között maradtak fenn, az ő számára készült, vagy legalábbis rendelkezésére bocsátott kivonatok, másolatok, amelyeket később Bethlen Farkas is fölhasznált történeti munkájában. Gyulaffi a saját följegyzései mellett számos korabeli oklevelet, levelet és beszédet besorolt jegyzetei

* Ezúton is hálásan köszönöm Madas Edit, Oborni Teréz, S. Sárdi Margit és Szilágyi Emőke észrevételeit, segítségét és tanácsait.

közé, ha tehette, eredetiben. Váltakozva, olykor egy nyelvtani szerkezeten belül is keverten használta a magyart és a latint. Fennmaradt írásainak többsége az ELTE Egyetemi Könyvtárban található.¹

Jegyzeteinek nagy része Erdély kül- és belpolitikájával foglalkozik, de megörökít természeti jelenségeket is. A megemlített személyeket találóan jellemzi és beszélgeti, atmoszférateremtő képessége kiváló. Kisepikai betétei (nagybátyja párviadala, bátyja halála, a bécsi földrengés stb.) jó elbeszélőre vallanak. Tárgyilagos szemléletére jellemző, hogy felekezeti hovatartozását mindeddig nem sikerült megnyugtatóan tisztázni. Írásaiból egy objektivitásra törekvő humanista alakja rajzolódik ki. Három latin nyelvű költeménye és levelezésének töredéke jórészt kései másolatból ismert. Könyvtárából eddig 26 bibliográfiai egységet sikerült azonosítani. Hérodotosztól a kortárs Bodinig ívelő műveltsége, a fejedelmi udvarban létrejött humanista körhöz fűződő viszonya, Szamosközyvel való kapcsolata és följegyzéseinek történeti hitelessége emeli ki kortársai közül.²

A továbbiakban Gyulaffinak sem pályájáról, sem műveiről nem lesz szó, hanem csakis arról, hogy mikor született. Első pillantásra ez nem kérdés, hiszen kortársnak tekinthető följegyzés szól róla, azonban érdemes alaposabban megvizsgálni a témát.

Gyulaffi szüleinek csaknem összes életrajzi adatát és szinte mindent, ami az ő gyermekkoráról ma ismert – föltehetően az ő elmondása alapján – Szamosközy írta rá latinul Gyulaffi egyik beszédének félig üresen maradt hátlapjára.³ Szamosközy jegyzetének Gyulaffi születési dátumára vonatkozó része:

„De Eustachio Giulaffi

[...]

Capitur Babocha à türcis 1556, eoque ipso anno Franciscus Nadasdi nascitur.

Anno sequenti idest 1557. Babocha à nostris recuperatur, eoque anno natus est Eustachius Giulaffi, ipso die Eustachij, idest, 20 Septembris

Capta arce Hegiesd à türcis mater <mater> cum Eüstachio, ex arce Czobancz, viüente adhuc Valentino Magiar, cum esset <...> adhuc annorum puer biennalis, et 5 mensium, ad Zigliget migrauit. Inde ad Kemend, hinc ad Körmönd”

Azaz:

’Gyulaffi Lestárról

[...]

A törökök 1556-ban elfoglalták Babócsát, ugyanabban az évben született Nádasdy Ferenc.

A következő évben, 1557-ben a mieink visszaszerezték Babócsát; ugyanabban az évben született Gyulaffi Lestár, éppen Lestár napján, azaz szeptember 20-án.

Miután a törökök elfoglalták Hegyesd várát, az anya Csobánc várából, mivel Magyar Bálint még élt, Lestárral, a két éves és öthónapos gyermekkel Szigligetre költözött. Onnan Kemendre,⁴ onnan Körmendre.’

Az idézett szöveg nagyon adatgazdag, ugyanakkor néhány téves vagy legalábbis annak látszó dátum olvasható benne. Ezt egyrészt az okozhatja, hogy a benne szereplő adatok egy része a rögzítéskor már viszonylag régi volt, de szerepet játszhat benne az is – amiből szintén következhetnek hibák –, hogy föltehetően *szóbeli* közlés alapján készült. Valószínűtlen ugyanis, hogy egy ilyen tartalmú, Gyulaffi által neki átadott följegyzést Szamosközy csak lemásolt volna, miközben tucatszám őrzött meg Gyulaffitól kapott más iratokat. Ez utóbbiak között volt Gyulaffi 1594. december 15-én Krakkóban, III. (Wasa) Zsigmond lengyel király előtt elmondott szónoklatának autográf javításokat is tartalmazó, saját kezű kézirata,⁵ amelynek félig üres utolsó lapjára írta le Szamosközy az idézett szöveget. Ebből következik jegyzetének terminus post quemje: biztosan Gyulaffinak a követségből való hazatérése, azaz 1595 áprilisának közepe után készült.

Legalább néhány esetben az akkori és a mai évszámok eltérését az magyarázhatja, hogy a kora újkorban egyidejűleg – akár ugyanannál a szerzőnél is – több időszámítás volt használatban, többféle (például márciusi, szeptemberi, karácsonyi stb.) évkezdéssel. A problémát bonyolítja XIII. Gergely pápa 1582. október 4/15-i naptárreformja, amelyet a Magyar Királyságban 1588-ban, az Erdélyi Fejedelemségben pedig 1590-ben vezettek be, de használata nem lett azonnal általános.⁶

Szamosközy följegyzésének következő mondatai azért fontosak, mert – legalábbis látszólag – napra pontosan megadják Gyulaffi születési idejét. 'A törökök 1556-ban elfoglalták Babócsát, ugyanabban az évben született Nádasdy Ferenc. A következő évben, 1557-ben, a mieink visszaszerezték Babócsát; ugyanabban az évben született Gyulaffi Lestár, éppen Lestár napján, azaz szeptember 20-án.'

A ma használatos naptár szerint Babócsa elfoglalása, illetve Nádasdy Tamás és Kanizsay Orsolya fiának, a későbbi „Fekete Bég”-nek a születése is 1555-ben történt.⁷ Babócsát alig egy évvel később, azaz 1556-ban sikerült visszafoglalni,⁸ amiből az következik, hogy *Gyulaffi Lestár 1556-ban született*, tehát az eddigi „hivatalos”, vagyis – a korábban már hivatkozott Magyar Művelődéstörténeti Lexikon kivételével – az összes lexikonban, kézikönyvben stb. szereplő adatnál egy évvel korábban.

Gyulaffi Lestár valószínűleg a ma már meglehetősen romos és a munkálatok 1953-as megkezdése óta is csak kis részben föltárt csobánci várban⁹ vagy esetleg a család közele, mára elpusztult, és régészetileg alig kutatott gyulakeszi udvarházában¹⁰ született 1556-ban, Szent Euszták¹¹ (Eustachius; magyarosan Leusták, Lesták, Lestyán vagy Lestár) napján. Elnevezésében ezen kívül szerepet játszhatott az is, hogy korábban nemzetségének több tagját hívták így. Feltételezhető az is, hogy szülei valamilyen kapcsolatban álltak a számos környékbeli faluban, így például Bagotán,¹² Batykon, Csáfordon,¹³ Dabroncban, Dergecsen,¹⁴ Edericsen,¹⁵ Kisvásárhelyen, Nagygörbőn, Rendeken,¹⁶ Szentgerolton,¹⁷ Végeden,¹⁸ Udvarnokon¹⁹ birtokos,²⁰ szintén ezt a már akkor is ritka keresztnévet viselő Hagymássy Lestárral, Bocskay István feleségének, Hagymássy Margitnak édesapjával.²¹

A születési évszámmal kapcsolatos bonyodalom után már-már gyanakvást keltő Szamosközy megjegyzése, miszerint Gyulaffi éppen Lestár napján, *azaz* szeptember 20-án született. Madas Edit figyelmeztet, hogy a középkorban a nyugati egyházban Szent Euszták napját november 2-án vagy – ritkábban – 3-án tartották, és az ünnep csak később került át szeptember 20-ra.²² Így fölvetődik annak lehetősége, hogy Gyulaffi november elején született, bár a kéziratban jól olvasható a „20 Septembris” meghatározás. Csakhogy az is lehetséges, hogy ez már Szamosközy értelmező hozzáfűzése. Föltűnő ugyanis, hogy Gyulaffinak a följegyzés végén olvasható életkorában (kétéves és öthónapos) a hónapok száma szeptemberi születésnap esetén nem stimmel, hiszen akkor áprilisban X évesnek és hét hónaposnak kellett volna lennie. Novemberi világrajövetellel számolva viszont pontosan kijön az ott szereplő X éves és öt hónapos életkor. (Az évek ugyanitt említett számáról még lesz szó.) A problémát bonyolítja, hogy Magyarországon éppen a XVI. században került át – minden bizonnyal a tridenti zsinat határozatai kapcsán – Szent Euszták ünnepe november elejéről szeptember 20-ra. A folyamat jól követhető breviáriumok, misekönyvek stb. naptáraiban. Közülük a római rítusúakban már a XV. század végén és a XVI. század első felében is szeptember 20-án van Szt. Euszták napja,²³ és e tekintetben nem történt változás a tridenti zsinat után sem.²⁴ A Pray-kódexben a szeptemberi és a novemberi dátum is szerepel,²⁵ később azonban a november 2-i dátum állandósult a hazai használatra készült kódexekben,²⁶ ősnymtatványokban²⁷ és antikvákban,²⁸ egészen a tridenti zsinatig. Így volt ez a Gyulaffiak által a középkorban támogatott pálosok esetében is.²⁹ Az ELTE-n készülő adatbázis szerint a tridenti zsinatig Európa-szerte sokkal gyakoribb volt Szt. Euszták mártír ünnepének esetében a novemberi időpont, mint a szeptemberi.³⁰

Az adott korból fennmaradt, többé-kevésbé világi kiadásúnak tekinthető, magyar nyelvű kalendáriumokat áttekintve feltűnő (és a név ritkaságát is jelzi), hogy többségükben Euszták-nap egyáltalán nem szerepel, sem szeptemberi, sem novemberi dátummal.³¹ Vannak olyan kiadások is, amelyek csak töredékesen ismertek, és ezek a hónapok (is) hiányoznak belőlük, ezért a kérdés szempontjából nem relevánsak.³² Már vélhetően Gyulaffi halála után, de még biztosan Szamosközy életében megjelentek olyan naptárak is, amelyekben „Eustachius”,³³ illetve „Lestár”³⁴ alakban szerepel Gyulaffi keresztnéve, mindkét változat szeptember 20-ánál. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy Szamosközy ilyen kiadásokat használt volna, azt viszont igen, hogy ekkorra már egyértelműen a szeptemberi dátum rögzült, így érthető, hogy Szamosközy is ezt jegyezte le.

A fentiek alapján valószínűsíthető, hogy Gyulaffi születésnapjának szeptember 20-ra történő konkretizálása Szamosközy értelmező kiegészítése, és valójában *Gyulaffi Lestár november 2-án jött világra*.

Szamosközy idézett följegyzésének utolsó soraival, amelyek Gyulaffi gyermekkoráról tartalmaznak fontos információkat, jelen tanulmány csak a születési dátum szempontjából foglalkozik: 'Miután a törökök elfoglalták Hegyesd várát, az anya Cso-

bánc várából [...] Lestárral, a kétéves és öthónapos gyermekkel Szigligetre költözött. Az itt említett történeti esemény időpontja pontosan ismert. Amint arról Ormányi Józsa sümegi várkapitány még aznap beszámolt Nádasdy Tamás nádornak,³⁵ a törökök 1561. április 16-ról 17-re virradó éjjel elfoglalták a Zala megyei magyar végvárvonal közepén fekvő, Csobáncsal szomszédos Hegyesd várát, amely azután portyáik kiindulópontja lett. A környék magyar várainak őrségét messze fölülmúló számú katonájuk állomásozott itt.³⁶ Özvegy édesanyja ekkor a kisgyermek Gyulaffival együtt Csobáncból a közeli Szigligetre távozott. A veszély miatt valószínű, hogy nem sokat késlekedtek, hanem a lehető leghamarabb sor került a költözésre.

A kisfiú életkorában az évek száma viszont biztosan téves: Hegyesd elfoglalásakor, 1561 áprilisának közepén ugyanis az 1556 őszen született Gyulaffi Lestár már jócskán elmúlt négyéves. Sőt, ha – ami nem valószínű – 1557-ben jött volna világra, akkor is bőven fölötte járt volna a három esztendőnek, semmiképpen nem volt tehát *kétéves*. A Szamosközy által följegyzett életkor csak akkor jönne ki, ha Gyulaffi mégis 1557 november elején született volna és Hegyesdet – például időszámítási eltérés miatt – a ma használatos naptár szerint 1560 áprilisában foglalták volna el a törökök. Egyetlen forrása lévén, Gyulaffi Lestár születési éve nem ellenőrizhető, ezért – bármily valószínűtlen – elvileg nem lenne kizárható, hogy mégis 1557 a helyes dátum. Hegyesd el-, majd visszafoglalása viszont olyan súlyú esemény volt, amelyről több kortárs is megemlékezett, és nem csak utólag, mint Forgách Ferenc³⁷ és Istvánffy Miklós,³⁸ hanem a történekekkel egyidőben is. Ilyenek például Ormányi Józsnak Nádasdy Tamáshoz (1561. április 17.; Sümeg, 1561. május 21.; Sümeg, 1561. augusztus 16.; Sümeg, 1562. március 24.; hegyesdi tábor, 1561. április 5.),³⁹ szintén általa Sümegből Csányi Ákoshoz (1561. április 19. keltezéssel két levél, 1561. április 27., 1561. május 26., 1561. június 13., 1561. augusztus 3., 1561. augusztus 4., 1561. augusztus 5., 1561. augusztus 10., 1561. augusztus 20., 1561. október 31., 1561. november 15., 1562. február 19., 1562. március 6., 1562. március 7., 1562. március 24.),⁴⁰ Gersei Pető Jánosnak ugyancsak Nádasdy Tamáshoz (Linz, 1562. március 20.; Sopron, 1562. április 12.),⁴¹ Gyulaffi Lászlónak Devecseri Choron Jánoshoz (Csobánc, 1562. március 28.)⁴² és szintén általa Eck Graf zu Salmhoz (Csobánc, 1562. május 30.),⁴³ Enyingi Török Ferencnek és Devecseri Choron Jánosnak ugyancsak Nádasdy Tamáshoz (hegyesdi tábor, 1562. március 31.),⁴⁴ valamint Lukafalvi Szarka Pálnak „Hegyesd alatt az táborban” (1562. április 8., 1562. április 9., 1562. április 10.)⁴⁵ írott levelei.

Bizonyos tehát, hogy Hegyesdet a mai naptár szerint is 1561 áprilisában foglalták el a törökök, akiktől a várát egy évvel később, 1562 áprilisában sikerült visszafoglalni. Ebből következik, hogy Gyulaffi Lestár körülbelül négy és fél – de legalább nagyjából három és fél – éves volt a Csobáncból történő menekülés idején.

Összességében tehát elmondható, hogy Gyulaffi Lestár – a ma használatos naptár szerint – szinte biztosan 1556-ban és valószínűleg november 2-án született, de teljesen nem zárható ki az 1557-es év és szeptember 20-a sem. Az egyik részproblémát,

a Gyulaffi születésének (bármelyik) dátuma és Csobánc elhagyásának időpontja közötti ellentétet egyelőre nem sikerült föloldani, azonban a csak részben megoldott kérdéskör így is figyelmeztet, hogy a *forráskritika* még látszólag egyértelmű adatok esetében sem fölösleges.

Irodalom és jegyzetek

1. GYULAFI[sic!] Lestár Följegyzései. Bev., kiad. SZABÓ Károly. In: Magyar történelmi emlékek és naplók a XVI–XVIII. századokból. Budapest, M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala, 1881. (Monumenta Hungariae Historica – Scriptorum, 31) 1–124. p.; GYULAFI Lestár Történelmi maradványai. Bev., kiad. SZILÁGYI Sándor. In: Magyar történelmi emlékek és naplók a XVI–XVIII. századokból 2. Budapest, Magyar Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala, 1894. (Monumenta Hungariae Historica – Scriptorum, 33) 1–80. p.
2. BIBOR Máté János: Gyulaffi[sic!] László és Gyulaffi Mihály. Két végvári vitéz Gyulaffi Lestár feljegyzéseiben. = Irodalomismeret, 13. évf. 1–2. sz. 2002. 180–183. p.; Uő.: Gyulaffi Lestár. In: Kőszeghy Péter (főszerk.), Tamás Zsuzsanna (szerk.): Magyar művelődéstörténeti lexikon. III. Budapest, Balassi Kiadó, 2005. 428. p.; Uő.: Gyulaffi Lestár lengyelországi követjárásai. = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, 12. sz. 2005. 121–144. p.; Uő.: Gyulaffi Lestár Erdélyben. In: Balázs Mihály, Gábor Csilla (szerk.): Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban. Kolozsvár, Bolyai Társaság – Egyetemi Műhely Kiadó, 2007. (Egyetemi Füzetek, 3.) 495–507. p.; Uő.: Egy értelmiségi a[z Erdélyi] Fejedelemség szolgálatában. = Hepehupa, 10. évf. 3. sz. 2011. 21–33. p. [2., jav. kiad.: Tövisháti Füzetek 2016, 10–20. p.]; Uő.: „Meg-írta a’ maga ideje-béli Erdélyi dolgokat”: Gyulaffi Lestár följegyzéseinek, levelezésének és naplójának ma ismert töredékei. In: Jankovics József et al. (szerk.): Stephanus noster: Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára. Budapest, Reciti, 2015. 127–140. p.
3. SZAMOSKÖZY István Történeti maradványai: 1542–1608. IV. Vegyes följegyzések. Bev., kiad. Szilágyi Sándor. Budapest, M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala, 1880. (Monumenta Hungariae Historica – Scriptorum, 30) 63. p.; kézirat: Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár (a továbbiakban ELTE EK), Litterae et epistolae originales (a továbbiakban LEO) 1358. fol. 69 verso.
4. Ma Kemendollár.
5. GYULAFI Följegyzései, i. m. 95–98. p., kézirat: ELTE EK, LEO 1358, fol. 68 recto–69 verso.
6. SZENTPÉTERY Imre: A kronológia kézikönyve. Kiad. GAZDA István. Budapest, Könyv-értékesítő Vállalat, 1985 (Tudománytár; 15) 58. p.
7. NAGY László: Az erős fekete bég: Nádasdy Ferenc. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1987. (Korok és emberek) 11–16. p.
8. SZAKÁLY Ferenc: A babócsai váruradalom 1561-es urbáriuma és a babócsai vár 1563-as leltára. = Somogy megye múltjából: Levéltári évkönyv. 2. sz. 1971. 51–84. p., hivatkozott rész: 55–56. p.; MAGYAR Kálmán: Babócsa története a honfoglalástól a mohácsi vészig. In: M. K. (szerk.): Babócsa története: Tanulmányok a község történetéből. Babócsa, [s. ed.], 1990. 15–219. p., hivatkozott rész: 88–90. p.

9. KOPPÁNY Tibor – SÁGI Károly: Csobánc. Budapest, Pannonia, 1965 (Műemlékeink); NOVÁKI Gyula: „Gondolják, látják az várnak nagy voltát”: Néhány gondolat egy tanulmánykötet kapcsán. = *Castrum*, 2. évf. 2. sz. 2006. 87–93. p.; HEGYI Dóra – KOPPÁNY András – RAINER Pál: Kutatások a csobánci várban. = *Castrum*, 16. sz. 2013. 29–64. p.
10. KOPPÁNY Tibor: Kastélyok a végvárok mögött: Késő reneszánsz és kora barokk kastély-építészet a 16–17. századi Dunántúlon. Budapest, Balassi Kiadó, 2014. 168. p.
11. JACOBUS de Voragine: Szent Euszták. Ford. Bárczi Ildikó. In: J. de V.: *Legenda aurea*. Jegyz., mutatók, szerk., utószó, vál. Madas Edit. Budapest, Helikon Kiadó, 1990. (*Harmonia Mundi Könyvek*) 265–268. p.; BÁLINT Sándor: Ünnepi kalendárium: A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyomány világából. II. kötet. Július 1–November 30. Budapest, Szent István Társulat, 1977. 287–290. p.
12. Elpusztult falu Csáford közelében.
13. Ma Zalaszentgrót része.
14. Elpusztult falu Dabronc közelében.
15. Ma Balatonederics.
16. Ma Csabrendek.
17. Ma Zalaszentgrót.
18. Ma Zalavég.
19. Ma Zalaudvarnok.
20. MAKSAJ Ferenc (szerk.): Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990. (*A Magyar Országos Levéltár Kiadványai: Forráskiadványok*, II/16) 997. p.; PÁKAY Zsolt: Adalékok a tapolcai és sümegi járás török kori történetéhez a rovásadó-összeírások alapján (1531–1696). Bev., kiad. VERESS D. Csaba. = *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 17. sz. 1984. 233–271. p.
21. HORN Ildikó: Bocskai István a Báthoryak udvarában. = *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica*, 13. évf. 2. sz. 2008. 47–56. p.
22. JACOBUS de Voragine: *Legenda aurea*, i. m. 265. p. – Madas Edit lábjegyzete.
23. Pl. *Missale Romanum*. Venezia, Johann Hamann pro Nicolao von Frankfurt, 1493. fol. 5 recto (CIH 2306, vizsgált példány: ELTE EK, Inc. 483/a); *Breviarium Romanum ex sacra potissimum scriptura, & probatis sanctorum historiis nuper confectum, ac denuo per eundem auctorem accuratius recognitum*. Venetiis apud heredes Luceantonij Junte, Florentini, MDXL [1540]. fol. ++ iij verso (vizsgált példány: ELTE EK, Ant. 1381)
24. Pl. *Breviarium Romanum*, Ex sacra potissimum scriptura, & probatis sanctorum historiis nuper confectum, ac denuo per eundem authorem accuratius recognitum. Parisiis, Apud Guglielmum Merlin Bibliopolam [...], 1566. fol. biiij verso (vizsgált példány: ELTE EK, Ant. 3610); *Missale Romanum*, ex decreto sacrosancti Concilij Tridentini restitutum. Antverpiæ, Ex officina Christophori Plantini, Architypographi Regij. M. D. LXXIII. [1573]. fol. ****4 recto (vizsgált példány: ELTE EK, Ant. 2967)
25. OSZK, MNy. 1, fol. 5 verso, 6 verso (elektronikusan elérhető: http://mek.oszk.hu/12800/12855/html/hu_b1_mny1_0073.html és http://mek.oszk.hu/12800/12855/html/hu_b1_mny1_0075.html) [2019. június 30.]
26. Pl. Nagyszombat, Szent Adalbert Társaság / Trnava, Spolok Sv. Vojtecha, Fasc. 200 c. 15 TR. A. 61, fol. 2 recto (hasonmás kiadás: SZENDREI, Janka – RYBARIČ, Richard (eds.): *Missale notatum Strigoniense ante 1341 in Posonio*. Budapest, Magyar Tudományos

- Akadémia Zenetudományi Intézet, 1982 (*Musicalia Danubiana*, 1) 105. p.); München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Hung. 1, fol. 6 recto (hasonmás kiadás: FARKAS, Julius von (hrsg.): *Der Münchener Kodex: Ein ungarisches Sprachdenkmal aus dem Jahre 1466*. Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1958.)
27. Pl. DÉRI, Blasius (rec. ed.): *Missale Strigoniense 1484*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2009. (*Monumenta Ritualia Hungarica*, 1) 17. p.
  28. Pl. *Breuiarium s[ecundu]m vsum alme Ecclesie Strigo[n]ensis*. Venetijs, i[n] edibus, Petri Liechtenstein. Michael Prischuiz Librari[us] Bude[n]sis excudi ma[n]davít, Anno 1524. fol. +[7] recto (Szabó–Hellebrant: RMK III. 263, vizsgált példány ELTE EK, RMK III. 79:2)
  29. Pl. *Missale fratrum heremita[rum] Ordinis diui Pauli primi heremite. Sub regula beati Augustini doctoris eximij: sum odeo militantium*. Venetijs in edibus Petri Liechtenstein Coloniensis Germani. Nomine autem Stephani Heckel librarij Bude[n]sis. Anno virginei partus 1514. fol. +[8] verso (Szabó–Hellebrant: RMK III. 196, vizsgált példány: ELTE EK, RMK III. 65:1); [*Breviarium ordinis fratrum eremitarum S. Pauli primi eremite. Venetiis?, c. 1536–1540.*] fol. +[7] recto (vizsgált példány: ELTE EK, RMK III. 84)
  30. FÖLDVÁRY Miklós István et al.: *Usuarium. A Digital Library and Database for the Study of Latin Liturgical History in the Middle Ages and Early Modern Period*. Forrás: <http://usuarium.elte.hu>. Budapest, Eötvös Loránd University, Research Group of Liturgical History, from 2015 onwards. – szeptember 20.: Forrás: <https://usuarium.elte.hu/calendarlabel/5978/view> (11 adat) és november 2.: Forrás: <https://usuarium.elte.hu/calendarlabel/472/view> (175 adat). [Mindhárom legutóbb megtekintve: 2019. június 30.]
  31. Pl. RMK I. 354 = RMNy 63 ([Krakkó], [1540–1550]) Forrás: https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_354; RMK I. 90 = RMNy 294 (Bécs, [1571]) Forrás: https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_90; RMK I. 159 = RMNy 441 (Nagyszombat, 1579) Forrás: https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_159; RMK I. 178a = RMNy 449 (Bártfa, [1580]) Forrás: https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_178a; RMK I. 196 = RMNy 487 ([Detrekő], 1581) Forrás: https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_196; RMK I. 210 = RMNy 531 (Nagyszombat, [1583]) Forrás: https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_210; RMK I. 265a = RMNy 701 ([Németlővő], [1592]) Forrás: https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_265a; RMK I. 430 = RMNy 998 (Sopronkeresztúr, [1610]) Forrás: https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_430. [Mindegyik legutóbb megtekintve: 2019. június 30.]
  32. Pl. RMK I. 308 = RMNy 831 (Debrecen, [1598]) Forrás: https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_308/; RMK I. 385a = RMNy 904 (Nagyszombat, 1603) Forrás: https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_385a. [Mindkettő legutóbb megtekintve: 2019. június 30.]
  33. Pl. *Kalendarium, az időnek es az ünnepeknek változásáról való ítelet, Christus Wrunk születése után 1612. Eztendőre [...]*. Cassan nyomtatta Fischer Iános, [1611]. fol. B3 recto. – RMK I. 432a = RMNy 1017. Forrás: https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_432a. [2019. június 30.]
  34. Pl. [*Kalendárium és prognosztikon az 1613. esztendőre*]. [Pozsony], [Typ. archiepiscopalis], [1612]. fol. C3 verso. – RMKI. 442 = RMNy 1039, Forrás: https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_442. [2019. június 30.]
  35. KOMÁROMY András (kiad.): *Magyar levelek a XVI. századból I–III.* = *Történelmi Tár*, 1907. 121–160. p., hivatkozott rész: 132–133. p.

36. KOPPÁNY – SÁGI: Csobánc, i. m. 15–17. p.
37. MAJER Fidél (kiad.): Ghymeszi Forgách Ferencz nagyváradai püspök Magyar historiája 1540–1572: Forgách Simon és Istvánfi Miklós jegyzéseikkel együtt. Bev. Toldy Ferenc. Pest, Eggenberger Ferdinánd Magyar Akad. könyvtárusnál, 1866 (Monumenta Hungariae Historica – Scriptores, 16) 233. p.; ugyanez magyarul: FORGÁCH Ferenc: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. Ford. BORZSÁK István. In: Kulcsár Péter (jegyzt., kiad., utószó, vál.): Humanista történetírók. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977. (Magyar Remekírók) 567–1039, 1128–1148. p., hivatkozott rész: 776. p.
38. BENITS Péter (kiad.): Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. [II. köt.] Budapest, Balassi Kiadó, 2003 (Történelmi Források, 1/2), 293–295. p.
39. Magyar levelek a XVI. századból I–III., i. m., 132–133, 156–160. p.
40. Magyar levelek a XVI. századból I–III., i. m., 131–137, 142–145, 147–149, 151–156. p.
41. KOMÁROMY András (kiad.): Gersei Petheő János levelei Nádasdy Tamáshoz 1550–1562: Második és befejező közlemény. = Történelmi Tár, 1904. 400–433. p., hivatkozott rész: 427–429, 431–432. p.
42. KOMÁROMY András (kiad.): Magyar levelek a XVI. századból: Befejező közlemény. = Történelmi Tár, 1911. 537–564. p., hivatkozott rész: 553. p., betűhív kiadás és fényképközlés: BAK Borbála: A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. = Fons, 7. évf. 1. sz. 2000. 91–137. p., hivatkozott rész: 133–137. p.
43. Magyar levelek a XVI. századból: Befejező közlemény, i. m. 553–554. p.
44. KOMÁROMY András (kiad.): Magyar levelek a XVI. századból IV–V. = Történelmi Tár, 1907. 388–436. p., hivatkozott rész: 432. p.
45. Magyar levelek a XVI. századból: Befejező közlemény, i. m. 545–546. p.

Bibor Máté János 2014-től az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet tanársegéde. Kutatási területei a könyv-, könyvtár- és nyomdászattörténet, elsősorban a középkorra és a kora újkorra vonatkozóan; a zirci apátsági könyvtár története és ősnymtatványai; Gyulaffi Lestár erdélyi emlékiró élete és fennmaradt írásai.

ORCID: 0000-0002-1062-3813